Martina Z i r h u t o v á (Praha)

APELATIVUM *BOROVICE* A JEHO NÁŘEČNÍ VARIANTY V POMÍSTNÍCH JMÉNECH V ČECHÁCH

THE COMMON NOUN *BOROVICE* (‘PINE’) AND ITS DIALECTAL VARIANTS IN NON-SETTLEMENT NAMES IN BOHEMIA

The paper aims to compare the geographical distribution of dialectal terms denoting the pine (*Pinus*) with the distribution of non-settlement names from Bohemia which include these terms. Built on a corpus of 1,747 pine-related non-settlement names, the research has revealed the presence of the three main dialectal words denoting the pine previously documented by dialect research in anoikonymy. The names including the term *borovice* (or its variants and derivatives) are most frequent, occurring in central, eastern and north-eastern Bohemia. The names which contain the word *sosna* (or its derivatives) are found in the southern half of Bohemia, names originating from the appellative *chvůje* (or its variants and derivatives) are documented in western Bohemia. The non-settlement names confirm the findings of dialect research to a great degree; however, they also reveal the earlier situation which is characterised by originally wider distribution of the lexemes *sosna* (towards the north) and *chvůje* (towards the east and south-west). In some areas, these terms have been documented only in anoikonymy. The research confirms a gradual withdrawal of these dialectal words from use and their substitution by the “more aggressive” appellative *borovice*, supported by its existence in standard Czech.

Key words
toponomastics; non-settlement names in Bohemia, the appellative *borovice* ‘pine’, dialectal variants

Klíčová slova
toponomastika; pomístní jména v Čechách; apelativum *borovice*; nářeční varianty

1. Úvod

Při výzkumu pomístních jmen (tj. jmen nesídelních objektů, anoikonym) se výrazně projevuje blízký vztah onomastiky a dialektologie, neboť tato jména obvykle vycházejí z místního nářečí a často zachovávají jeho starší rysy (viz Harvalík, 2004, s. 35n.). Jak dokládá Český jazykový atlas (Balhar – Jančák, 1997, s. 181–186), pestrou územní diferenciaci, a to i v Čechách, vykazují nářeční výrazy pro některé druhy stromů (např. modřín,[1] smrk, borovice). Cílem našeho příspěvku je komparace nářečních areálů apelativ označujících borovici (tj. strom botanického rodu *Pinus*) s propriálními areály anoikonym, která tyto výrazy nebo jejich deriváty

[1] K nářečním variantám apelativa *modřín* v anoikonymii Čech srov. Zirhutová, 2023.

obsahují.[2] Náš výzkum se zaměří výhradně na území Čech a doplní tak zjištění R. Šrámka (1991) týkající se areálového rozšíření výrazů pro borovici v pomístních jménech na Moravě a ve Slezsku.

2. Borovice: charakteristika dřeviny

Borovice (*Pinus*) je rod stálezelených jehličnatých stromů (řidčeji keřů) z čeledi borovicovitých. V českém prostředí je nejrozšířenějším druhem borovice lesní (*Pinus silvestris* L.[3]), která je u nás původním druhem a vyskytuje se na celém území. Jde o světlomilný strom, který dobře snáší mrazy, sucho i chudou půdu a patří mezi pionýrské dřeviny. V dobrých podmínkách může dorůstat až do výšky 40 m, dožívá se 300–350 let. Kromě borovice lesní se u nás přirozeně vyskytuje borovice kleč v horských oblastech (Krkonoše, Jizerské hory, Šumava) a borovice blatka v rašeliništích jihozápadních a západních Čech (Třeboňsko, Šumava, Slavkovský les). Zdomácnělým druhem je zde jihoevropská borovice černá, v okrasných výsadbách se vyskytuje např. též borovice limba. Vzhledem k ohrožení borovice lesní škůdci se u nás vyskytly pokusy nahradit ji introdukovanými druhy, např. banksovkami nebo vejmutovkami (Hejný – Slavík, 1997, s. 289n; Wikipedie, heslo *Borovice*).

3. Apelativum *borovice* a jeho nářeční varianty

Starším výrazem pro stromy botanického rodu *Pinus* je podle V. Machka (1954, s. 37) apelativum *sosna*, vyskytující se u všech Slovanů (jeho etymologie je nejistá, jde snad o slovo praevropské). Apelativum *borovice* je domácí, již staročeská odvozenina od psl. *borъ*, což bylo původní označení pro borový (a asi i obecně jehličnatý) les.

V českých nářečích jsou pro stromy botanického rodu *Pinus* doloženy tři základní lexémy – *borovice*, *sosna* a *chvůje* – a jejich hláskoslovné a slovotvorné varianty. Areálové hranice těchto lexémů jsou poměrně ostré a většinou se kryjí s hranicemi nářečních oblastí. Na většině území Čech najdeme výrazy od základu *bor-* (především jde o výraz *borovice*, který je shodný se spisovným označením dané dřeviny; na jihu středních Čech byla doložena též varianta *borovka*), v jižních Čechách se vyskytuje výraz *sosna* a v západních Čechách slovotvorně a hláskoslovně diferencovaná označení od základu *chvoj-*, např. *chvoj*, *chvůj*, *chvuj*, *chvuje*,

[2] K metodologii komparace apelativních a propriálních areálů viz např. Šrámek, 1981; Šrámek, 1991; Šrámek, 1999, s. 155–157.

[3] Za vědeckým jménem se v botanické literatuře uvádí mezinárodně uznávaná zkratka autora nebo autorů, kteří daný druh pojmenovali a popsali, např. L. znamená Linné, Lamb. je Lambert.

chvujka (Balhar – Jančák, 1997, s. 181, mapa č. 70). Dodejme, že v oblasti výskytu apelativ *chvoj*, *chvůje* apod. ve významu ‚borovice' se v nářečí tyto výrazy většinou neuplatňují ve významu ‚chvojí, větve jehličnatých stromů, zpravidla ulámaných',[4] jak je běžné v ostatních částech Čech (Balhar – Jančák, 1997, s. 193, mapa č. 75), tj. tam, kde se stromům botanického rodu *Pinus* říká *borovice* nebo *sosna*.

Ve staré češtině jsou pro borovici doloženy výrazy *borovičě*, *sosna* i *sosně* a *chvojě* (ESSČ [online]). Všechny tři základní výrazy dokládá též PSJČ [online], který uvádí i další, derivované podoby: kromě výrazu *borovice* též dem. *borovička*, kol. *boroví* ‚borový podrost, borový les' a *borovina* ‚borový les'; vedle apel. *sosna* též dem. *sosnička*, kol. *sosnoví* ‚boroví' a *sosní* ‚sosnový podrost', adj. *sosnový*; dial. apel. *chvoj* a *chvůj* ve významu ‚borovice obecná (Pinus silvestris)' i ‚borový les, jehličnatý les' (primární je ovšem význam ‚větve jehličin, chvojí'), *chvojka* ‚chvoj, větvička jehličnatého stromu' a *chvojina* ‚chvoj, borový lesní porost, jehličnatý les'. Ojedinělé doklady jsou i na výrazy *chvůje* a *chvoje*, které ale v PSJČ [online] netvoří samostatná hesla. F. Š. Kott dokládá mj. rovněž podobu *sosně* (f.), kterou charakterizuje jako zastaralou, dem. *sosenka* ‚malá sosna' nebo kol. *sosničí*, *sosníčko* a *sosnina*. SSJČ zaznamenal též dem. *sosínka* a adj. *sosničkový*.

R. Šrámek (1991) srovnával rozšíření apelativ označujících borovici na Moravě a ve Slezsku s výskytem tamějších pomístních jmen obsahujících tato apelativa. Na tomto území jsou doloženy tři základní lexémy *borovice*, *bor* a *sosna* (lexémy od základu *chvoj-* se zde nevyskytují). Apelativní výraz *sosna* (s variantou *sošňa*), který je vývojově starší než *borovice*, je dnes doložen pouze ze Slezska, ale v pomístních jménech byl zachycen i na jihozápadní Moravě (tam, kde je dnes běžný výraz *borovice*). Naopak Slezsko, pro které je typické apelativum *sosna*/*sošňa*, vykazuje velkou koncentraci anoikonym s apelativy se základem *bor-*. Z anoikonymie lze také vyvodit, že hranice slovotvorné diference *bor-*/*borov-* byla původně posunuta více na západ.

4. Apelativa označující borovici v anoikonymii Čech

Materiálovým východiskem našeho výzkumu je abecední generální katalog pomístních jmen z území Čech, založený na soupisech z 60. až 80. let 20. stol.[5]

[4] Ve významu ‚chvojí, větve jehličnatých stromů' se v západních Čechách užívají např. výrazy *klest* nebo *pejručí*.

[5] Soupisy pomístních jmen (SPJ) byly získány při soupisové akci Místopisné komise ČSAV v letech 1962–1980 a jsou uloženy v oddělení onomastiky Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., v Praze. Anoikonyma v abecedním generálním katalogu jsou lokalizována do bývalých soudních okresů, platných v r. 1923; jejich seznam viz např. Olivová-Nezbedová et al., 1995, s. 10–13.

V něm bylo identifikováno celkem 1 747 anoikonym, která byla motivována porostem borovice. Tato jména obsahují nejčastěji apelativum *borovice* nebo jeho deriváty, ale četná jsou též anoikonyma vzniklá z apelativ *sosna* a *chvůje* (nebo jejich obměn či derivátů). Většina těchto anoikonym se s velkou pravděpodobností vztahuje k borovici lesní, která je na našem území nejrozšířenější, jen několik jmen, obsahujících adjektivum *černý*, bylo zřejmě motivováno borovicí černou. Apelativa *limba*, *vejmutovka* a *blatka*, označující další druhy borovic rostoucích na našem území, v anoikonymii nefigurují. Doloženo je pouze několik jmen motivovaných výskytem borovice kleče (či jiného zakrslého druhu borovice) a borovice banksovky.

O přítomnosti borovice černé svědčí podle SPJ dvě anoikonyma ze Staré Huti na Dobříšsku: jméno lesíka *Černá borovice* a název pole *Pod Černou borovicí*,[6] nacházejícího se v blízkosti tohoto lesa. Na hranici katastrů tří sousedních obcí na Kralovicku stála borovice černá, která motivovala vznik tří anoikonym, přičemž v každé obci bylo zapsáno jedno z nich (druh objektu nebyl ani jednou uveden): V Holovousech jde o jméno *K černé chvůji*, v Chříči *U černé chvůje* a ve Slatině *U černý chvůje* (ve dvou posledních případech šlo patrně o tentýž objekt). Shodné (ale nijak nesouvisející) jméno lesa *U černý chvůje* bylo zapsáno v obci Ruda u Nového Strašecí.

Z apelativa *kleč* vycházejí jména dvou objektů. V obci Úholičky-Podmoráň (bývalý soudní okres Smíchov) je doložen název *Kleč*, který se vztahuje ke skupinám „zakrnělých" borovic, o nichž autor SPJ uvádí: „I nejstarší obyvatelé je pamatují stále stejné. Jejich výška je 3–4 m a za 50 roků, které pamatuji, se vůbec nezměnily." V Nekmíři na Plzeňsku bylo zapsáno jméno lesa *Záklečí*, též *V Záklečí*. Podle SPJ jde o část lesa Lipovice, kde se nachází „zakrnělý borový porost". V obou případech byla jména motivována porostem nějakého druhu menší, zakrslé borovice; vzhledem k informacím v SPJ i nadmořské výšce příslušných lokalit (méně než 500 m n. m.) nepovažujeme za příliš pravděpodobné, že by šlo skutečně o kleč.[7]

---

[6] Poznámka k psaní velkého nebo malého písmene v předložkových jménech po předložce: Ve shodě se Slovníkem pomístních jmen v Čechách (Matúšová et al., 2006, s. 8–9) vycházíme z možnosti, kterou dávají tzv. akademická Pravidla českého pravopisu (1993, s. 42), tj. rozlišujeme, zda za předložkou následuje vlastní jméno či apelativum, a podle toho se pak po předložce píše velké či malé písmeno. Rozlišení apelativa a propria v předložkových jménech po předložce však není vždy zcela snadné a jednoznačné (na pravopis v SPJ nelze spoléhat). V úvahu bereme nejrůznější okolnosti, např. v případech, kdy je v jedné lokalitě doloženo jak pomístní jméno *Borovi*, tak předložkové jméno, které je jeho variantou (*V Borovi*), píšeme velké *B-* i v předložkové variantě; v opačném případě píšeme v předložkové variantě malé *b-* (*V borovi*).

[7] Borovice kleč roste přirozeně ve vyšších nadmořských výškách (nad horní hranicí lesa), v níže položených horách a nižších polohách byla vysazena. Dorůstá do výšky max. 2,5 m (Hejný – Slavík, 1997, s. 294, 296).

Výskyt borovice banksovky motivoval jména dvou objektů v jižních Čechách. Tato anoikonyma, která byla zřejmě zavedena lesníky, nevznikla z lidového či nářečního označení stromu, jak je v anoikonymii běžné, ale z jeho latinského názvu (tj. *Pinus banksiana* Lamb.). Jde o jméno bývalého lesa *Bankciána* v obci Ostrovec u Mirovic, které se vyskytuje i ve zjednodušené podobě *Banciána* a rovněž ve formě *Panciána*, v níž ještě navíc proběhla hlásková změna *B- > P-*. Hláskově upraveno bylo též jméno lesa v Kolodějích nad Lužnicí (u Týna nad Vltavou) *Balciánky*, které je doloženo také v podobách *Balcianka* a *V Balciánkách*.[8]

4.1 Borovice

Apelativum *borovice* je nejrozšířenějším nářečním výrazem označujícím stromy botanického rodu *Pinus*. Vyskytuje se především ve středočeské a severovýchodočeské nářeční oblasti, ale jako novější dubleta, podporovaná existencí ve spisovném jazyce, pronikla tato podoba na celé území Čech a do všech měst (Balhar – Jančák, 1997, s. 181, mapa č. 70).

Apelativum *borovice* nebo jeho deriváty obsahuje 1 194 anoikonym. Borovice patří mezi dřeviny, které bývají v české krajině natolik výrazné a významné (některé jsou i památnými stromy), že i jednotlivé stromy dostávají jména (podobně mívají jména též např. lípy nebo duby, viz Zirhutová, v tisku). Všechna doložená dendronyma[9] obsahující apelativum *borovice* mají shodný přívlastek, např. *Jirkovská borovice*, *Košatá borovice*, *Šmídova borovice*, *Tomšova borovice*, *Tyčova borovice*, *Obecní borovice*. Nejčastěji se však apelativum *borovice* vyskytuje v předložkových jménech, která pojmenovávají objekty (především pozemky) podle polohy vzhledem k borovici, skupině borovic nebo borovému lesu. Frekventovanější jsou mezi předložkovými spojeními pojmenování bez přívlastku (např. *Pod borovicí*, *U borovic*, *Za borovicí*), jen některá anoikonyma obsahují shodný atribut, např. *U Kosinový borovice*, *U křivé borovice*, *U velké borovice*, *U jedenácti borovic*.

Lexikální jednotka *BOROVKA*[10] je doložena v pomístních jménech na Sedlčansku, Sedlecku, Voticku a Neveklovsku, což odpovídá apelativnímu areálu nářečního

[8] Srov. hesla *BANKCIÁNA* a *BALCIÁNKA* v SPJČ (Matúšová et al., 2006, s. 68, 86–87). Pomístní jména motivovaná porostem borovice banksovky a anoikonyma vycházející z apel. *kleč* nejsou součástí našeho dalšího výzkumu.

[9] Dendronyma (vlastní jména stromů) jsou jména živých organismů (tzv. bionyma) a jako taková mezi anoikonyma nespadají (srov. Svoboda et al., 1973, s. 52, 62), avšak do dotazníků v rámci soupisové akce byla v některých případech jména jednotlivých stromů rovněž zapisována; zahrnujeme je tedy i do našeho výzkumu.

[10] Derivované lexikální jednotky obsažené v anoikonymech zapisujeme verzálkami; ne vždy jde totiž o doložená apelativa, popř. tatáž forma (např. právě *BOROVKA*) může být jak doloženým apelativem, tak odvozenou lexikální jednotkou vyskytující se pouze v anoikonymii.

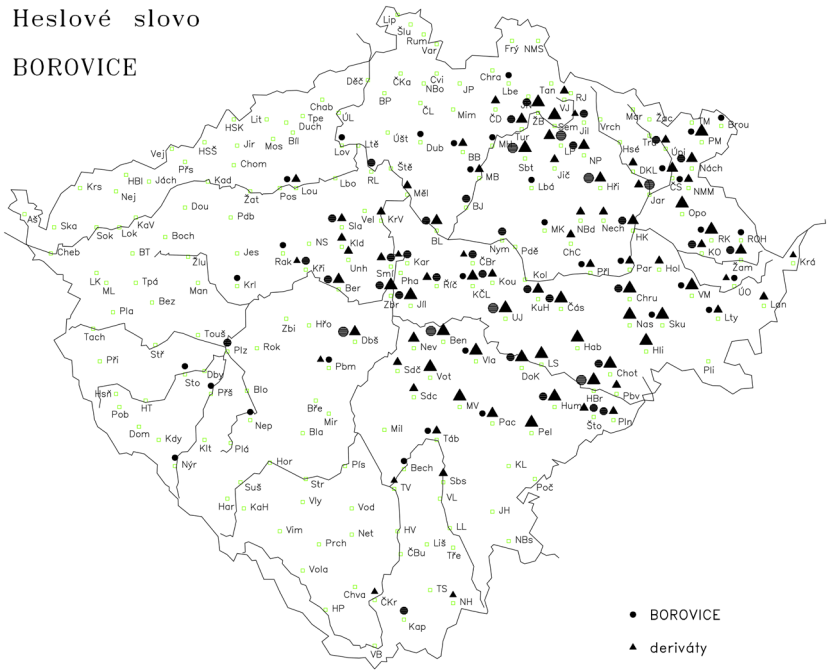

Mapa č. 1: Apelativum *borovice* (a jeho nejčastější deriváty) v PJ v Čechách

výrazu *borovka* ve významu ‚borovice', ale jednotlivě i jinde. Motivaci porostem borovic potvrzují informace v SPJ. Např. jméno pole *U borovky* v Bezmíři na Voticku bylo motivováno polohou u osamělé borovice. Rovněž v blízkosti pole *U borovky* v Sestrouni na Sedlčansku stála borovice. Co se týče motivace anoikonym obsahujících lexikální jednotku *BOROVKA*, ale ležících mimo apelativní areál nářečního výrazu *borovka* ve významu ‚borovice', o žádném z nich nelze s jistotou tvrdit, že by vycházelo z tohoto dialektismu. Některá z těchto anoikonym vznikla z osobního jména (příjmení) *Borovka*[11] (např. jméno pole *U Borovků* v Nové Vsi u Chvalšin), u dalších je možné uvažovat o tvoření sufixem *-ka* z adj. *borový* nebo sufixem *-ovka* ze substantiva *bor* (např. pole *Borovky* v obci Knín u Týna nad Vltavou jsou podle SPJ „pozemky mezi borovými lesy").

Co se týče sufixálních derivátů, vyskytují se v anoikonymii nejčastěji kolektiva *BOROVÍ*, *BOROVÍČKO*, *BOROVINA* a *BOROVINKA*, deminutivum *BOROVIČKA*

[11] Srov. Beneš, 1970, s. 10.

a adjektivum *BOROVÝ*. Deminutivum *BOROVIČKA* je doloženo ve jménech pojmenovávajících ve většině případů lesy a další pozemky (např. *V borovičkách*, *U borovičky*, *Popelkovy borovičky*), ostatní druhy objektů jsou zastoupeny málo (např. rybník *Pod borovičkami*, rozcestí *U borovičky*, studánka *Borovička*). Také kolektiva se vyskytují nejvíce v názvech lesů a dalších pozemků (*Hájkovo boroví*, *Pod borovím*; *Musilovo borovíčko*, *U borovíčka*; *Borovina*, *V Rudolfově borovině*; *U malej borovinky*), ale doložena jsou též např. jména místních částí[12] (*Borovina*, *Boroviny*) nebo hodonyma (*Borovím*, *Kolem Boroviny*). Adjektivum *BOROVÝ* je doloženo rovněž především ve jménech lesů a dalších pozemků (*Borová skála*, *U borového lesa*, *Za borovým vrškem*), popř. cest vedoucích borovým lesem nebo k borovému lesu (*Borová cesta*, *K Borovému*).[13] Kromě sufixálních derivátů jsou v pomístních jménech doloženy prefixálně-konverzní formace. Obsahují je tři anoikonyma: jméno pole *V Podboroví* v Nahorubech na Neveklovsku, název místní části *Zaboroví* v Jenišovicích na Turnovsku a jméno stráně *Záboroví* v obci Chuchelna u Semil.

Rozšíření anoikonym vycházejících z výrazu *borovice* a jeho derivátů odpovídá oblasti výskytu tohoto apelativa: nacházejí se především ve středních, východních a severovýchodních Čechách, ale jednotlivě i v ostatních částech Čech (viz mapa č. 1). V anoikonymii na jihu středních Čech je doložena varianta *borovka*.

4.2 Sosna

Výraz *sosna*, který se vyskytuje v jihozápadočeské nářeční oblasti (viz výše), je doložen v 325 anoikonymech: 66 jmen obsahuje přímo apelativum *sosna* nebo *sosně* (f.), ostatní jména pak některý z derivátů. Podoba *sosně* se vyskytuje v 18 anoikonymech (např. *Sosně*, *Sosně pod palouky*, *Pod sosní*, *V sosni*, *V sosních*, *Za sosní*), která se nacházejí v různých místech jižních Čech a v jižní části středních Čech (Sedlčansko, Sedlecko).[14] Mezi anoikonymy obsahujícími apelativum *sosna* převažují předložková spojení, přičemž většina z nich je bez přívlastku (např. *U sosny*, *Na sosně*, *V sosně*, *Pod sosnami*), jmen s přívlastkem se vyskytlo jen několik, např. *U zakrytý sosny*, *U sosny pod cestou*, *U splašené sosny* (podle SPJ pro Vrcovice na Písecku jde o „les, kde se splašily koně“). Dendronym

[12] Abecední generální katalog pomístních jmen z území Čech zahrnuje kromě anoikonym i jména místních částí (částí obcí, samot, hostinců, mlýnů apod.), která spadají mezi jména místní, avšak strukturně jsou velmi blízká jménům pomístním.

[13] Srov. hesla *BOROVIČKA*, *BOROVÍ*, *BOROVÍČKO*, *BOROVINA*, *BOROVINKA*, *BOROVÝ* v SPJČ (Matúšová et al., 2008, s. 133–145).

[14] Ve zkoumaném materiálu je 26krát doloženo anoikonymum *U sosní*, které považujeme za vzniklé z kolektiva *SOSNÍ* (což potvrzují i mnohé SPJ). Nelze však vyloučit, že některá z těchto jmen ve skutečnosti vycházejí z apelativa *sosně*.

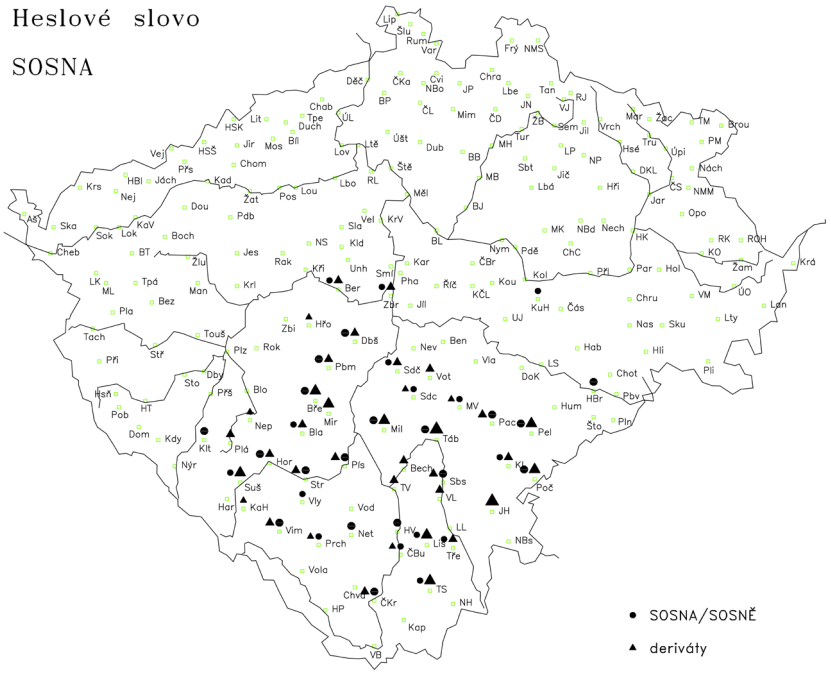

Mapa č. 2: Apelativum *sosna*/*sosně* (a jeho nejčastější deriváty) v PJ v Čechách

je doloženo méně než v případě jmen s apelativem *borovice*, jediným jistým jménem stromu je *Muselova sosna* v Čelistné na Pelhřimovsku.[15]

Ze sufixálních derivátů se ve jménech nejčastěji vyskytuje kolektivum *SOSNÍ* (107 PJ), které je doloženo hlavně ve jménech lesů a jiných pozemků (*Sosní*, *Bídné sosní*, *Mezi sosníma*), další hromadná apelativa (*SOSNIČÍ*, *SOSNINA*) jsou méně častá. Frekventovaná je též lexikální jednotka *SOSNÍČEK* (60 PJ), oproti tomu deminutivum *SOSNIČKA* má jen 17 výskytů. I tyto výrazy najdeme především ve jménech lesů a jiných pozemků (*Nad sosničím*, *Sosniny*, *Sosníček*, *U sosniček*). Co se týče adjektiv, je v pomístních jménech nejfrekventovanější výraz *SOSNÝ* (8 PJ; např. *Sosný*, *Na sosnym*), po jednom výskytu pak mají *SOSNOVÝ* (*V sosnovým*), *SOSNIČKOVÝ* (*Sosničková cesta*) a *SOSNÍ* (*Sosní vršek*).[16] Také v této

[15] U jména stromu *Sosna*, které bylo zapsáno v Choustníku na Soběslavsku, není jisté, zda jej skutečně můžeme považovat za proprium.

[16] Adj. *SOSNÝ* a *SOSNÍ* nejsou ve slovnících češtiny doložena.

skupině anoikonym máme kromě sufixálních odvozenin doložen jeden prefixálně-konverzní derivát, a to ve jméně pole *Podsosní* v Plané nad Lužnicí na Táborsku.

Porostem borovic byla s největší pravděpodobností motivována rovněž jména lesů *Sosina* v Předenicích na Vimpersku („dle sosnového lesa“) a *Sosiny* v Bednárečku na Jindřichohradecku („podle porostu“) a názvy polí *Přední sosínko* v Jarošově nad Nežárkou na Jindřichohradecku (býv. les) a *Sosínek* ve Stranné u Počátek („k poli dosahoval sosnový les“), přestože žádnou ze zde doložených lexikálních jednotek slovníky češtiny nezachytily.[17]

Anoikonyma obsahující výraz *sosna*/*sosně* nebo jeho deriváty najdeme nejen v jižních či jihozápadních Čechách, ale též severněji, např. v bývalých soudních okresech Zbraslav, Dobříš, Kutná Hora či Havlíčkův Brod, kde nářeční výzkum zaznamenal výhradní výskyt apelativa *borovice*. Doložen je i přesah do oblasti, kde se podle Českého jazykového atlasu nachází areál lexémů od základu *chvoj-* (např. bývalé soudní okresy Klatovy, Nepomuk, Plánice). Viz mapa č. 2.

Anoikonyma do velké míry potvrzují výsledky nářečního výzkumu, ale zároveň dokládají starší vývojový stav, který charakterizuje původně větší územní rozšíření lexému *sosna* směrem na sever, severozápad a – zohledníme-li výsledky výzkumu R. Šrámka – rovněž na východ (na jihozápadní Moravu). Můžeme tedy konstatovat, že původní rozšíření lexému *sosna* bylo větší než v době nářečního výzkumu, a to (v rámci naší republiky) všemi směry.

4.3 Chvůje

Bohatě slovotvorně a hláskoslovně diferencovaná nářeční označení borovice od základu *chvoj-* se nacházejí v západních a jihozápadních Čechách. Český jazykový atlas (Balhar – Jančák, 1997, s. 181, 183) ve významu ‚borovice‘ zaznamenal podoby *chvoj*/*chvůj*/*chvuj*, *chvoje*/*chvůje*/*chvuje*, *chvojka*/*chvujka* a *chvojina*.

Ve zkoumaném anoikonymickém materiálu je doloženo 220 pomístních jmen vycházejících z apelativ od základu *chvoj-*. Jde o lexémy *chvoj*/*chvoje* (28 PJ; např. *U tří chvojí*), *chvůj*/*chvůje* (21 PJ; např. *Pod chvůjí*, *U černé chvůje*), *chvuj*/*chvuje* (3 PJ; např. *U chvuje*), *chvojka* (4 PJ; např. *U chvojky*, *U chvojek*), *chvůjka* (5 PJ; *Chvůjka*, *U chvůjky*, pouze Kralovicko a Rakovnicko) a *chvujka* (1 PJ; *U chvujky*, Manětínsko). Apelativum *chvojina*, které je doloženo ve 32 anoikonymech, se ve jménech vyskytuje nejen ve významu ‚borovice‘, ale rovněž (a podle údajů v SPJ častěji) jako kolektivum, tj. ve významu ‚borový porost nebo les‘. Borovici toto apelativum označuje např. ve jméně pole *U vysoký chvojiny* ve Starém Plzenci na

[17] Pouze v SSJČ je (u hesla *SOSNA*) uvedeno dem. *sosínka*.

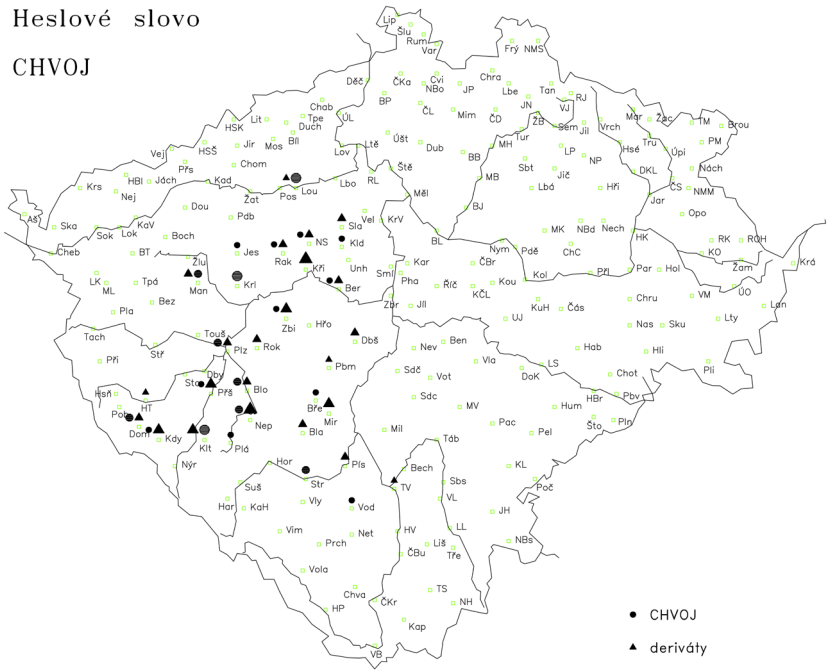

Mapa č. 3: Apelativa od základu *chvoj-*, tj. *chvoj*/*chvoje*, *chvůj*/*chvůje* a *chvuj*/*chvuje*, (a jejich nejčastější deriváty) v PJ v Čechách

Plzeňsku („bývala tam samotná chvojina“). V mnoha případech však nelze jednoznačně rozhodnout, který z těchto dvou významů v daném jméně figuruje.

Co se týče jmen, která vycházejí z apelativ *chvoj*/*chvoje*, *chvůj*/*chvůje* a *chvuj*/*chvuje*, nelze obvykle zjistit, o který ze dvou možných nominativů se jedná. Téměř všechna tato jména jsou totiž předložková (např. *Ke chvoji*, *Pod chvůjí*, *U chvuje*) a dané apelativum je v nich obsaženo v jiném pádu než prvním, přičemž daný tvar se teoreticky může vztahovat k oběma možným nominativům. Výjimkou je dendronymum *Chvůj*[18] v obci Řeřichy na Jesenicku, které zcela jistě vychází z apelativa *chvůj*.

Také z poznámky uvedené v SPJ pro Líté na Manětínsku u anoikonyma *U chvoje* lze vydedukovat, že dané jméno vychází z apelativa *chvoj*. Autor zde totiž uvádí, že jméno vzniklo „podle starého chvoje“, z čehož vyplývá, že je jedná o apelativum

[18] Otázkou je však proprialita této formy, srov. pozn. č. 15.

chvoj v mužském rodě. Jiná podoba nominativu zde nepřipadá v úvahu, neboť apelativum *chvoje* může být pouze femininum, zatímco u výrazu *chvoj* jsou možné oba rody.[19]

U anoikonym vycházejících z apelativa *chvoj*/*chvoje* rovněž není vždy zcela jisté, zda jde o výraz ve významu ‚borovice', neboť v některých případech připadá v úvahu též význam ‚borový les, jehličnatý les' (srov. definici apel. *chvoj* v SSJČ [online]), který je v některých SPJ též uveden. Např. pole *Ke chvoji* v Klatovech leží podle SPJ směrem k borovému lesu. U jména pole *Pod chvojí* uvádí SPJ pro Kokořov na Nepomucku, že vzniklo „podle polohy pod chvojovým lesem, nebo podle jedné chvoje". Zatímco někdy je určení motivace jednoznačné, popř. je jedna z obou možností pravděpodobnější (např. jméno studánky *Pod chvojí* ve Staré Huti u Dobříše vzniklo spíše podle polohy pod borovicí), u některých jmen jsou obě interpretace (podle polohy vzhledem k jednomu stromu i k lesu) stejně pravděpodobné.

Třikrát bylo ve zkoumaném materiálu zapsáno anoikonymum *U chůje*. Jde o jméno pozemku v obci Líně u Dobřan, jméno polohy ve Hřivicích na Lounsku a název honu v Tlučné na Plzeňsku. Motivaci podle výskytu borovice uvádějí SPJ pro Hřivice („borovice – lidově chůje") a SPJ pro Tlučnou („dle chvojky"). Zánik hlásky *-v-* v apelativu *chvůj*/*chvůje*, který souvisí s bilabiální výslovností dřívějšího obouretného *w*, dokládá Český jazykový atlas (Balhar, 2005, s. 436–437), avšak pouze u apelativa *chvůj*/*chvůje* ve významu ‚chvojí, větve jehličnatých stromů'. Z anoikonymie však vyplývá, že tato zjednodušená hlásková podoba byla možná i u apelativa *chvůj*/*chvůje* ve významu ‚borovice'.

Kromě výše uvedených výrazů se v anoikonymech vyskytují deriváty, z nichž nejčastější jsou *CHVOJÍ* a *CHVOJÍČKO*, *CHVOJINA* a *CHVOJINKA*, *CHVOJÍČEK*.[20] Příslušná jména pojmenovávají především lesy a další pozemky a jsou většinou předložková a bez atributu (*Chvojí*, *Za chvojím*, *Chvojíček*, *U Chvojíčku*, *Chvojíčko*, *Za chvojinou*, *Pod chvojinkou*). Jmen s přívlastkem je málo (*U dlouhého chvojí*, *Velké chvojíčky*, *Pišvejcovic chvojina*, *Zadní chvojinka*).

Anoikonyma vzniklá z apelativ od základu *chvoj-* nebo jejich derivátů se vyskytují (stejně jako tato apelativa) především v západních, popř. jihozápadních Čechách, zároveň ale dokládají starší vývojový stav, který charakterizuje původně větší územní rozšíření daných lexémů směrem na východ a jihovýchod (jde např. o bývalé soudní okresy Kladno, Dobříš, Příbram, Blatná, Písek, Vodňany, Týn nad Vltavou, Strakonice). Viz mapa č. 3.

[19] Zatímco podle ČJA je apelativum *chvoj* femininum, SSJČ připouští i možnost maskulina („f. zř. m."), což zápis z našeho materiálu potvrzuje.

[20] V případě některých anoikonym (např. *Pod Chvojíčkem*) nelze nicméně jednoznačně rozhodnout, zda dané jméno obsahuje lexikální jednotku *CHVOJÍČEK*, nebo *CHVOJÍČKO*.

4.4 Doplňující poznámky

Zatímco nářeční areály výrazů označujících borovici, které zaznamenal Český jazykový atlas, mají poměrně ostré hranice a navzájem se neprostupují (výjimkou je pouze apelativum *borovice*, jehož rozšíření zasahuje i do oblastí výskytu ostatních lexémů), námi zjištěné propriální areály anoikonym vycházejících z daných výrazů jsou větší a v některých místech se překrývají. V těchto oblastech je v anoikonymii doloženo více výrazů pro borovici. Např. v bývalých soudních okresech Březnice, Písek, Blatná nebo Strakonice jsou doložena jak jména obsahující apelativum *sosna*, tak jména s lexémy od základu *chvoj-*. Všechny tři zkoumané lexémy se vyskytují ve jménech na Berounsku, Příbramsku, Dobříšsku a Nepomucku, někdy dokonce i v rámci katastru jedné obce. Například ve Staré Huti na Dobříšsku byla zapsána anoikonyma *U sosny*, *V černém chvojí*, *Pod chvojí* / *Borovička*, *Černá borovice*, *Pod Černou borovicí*, *U borovice* a *U tří borovic*.

Informace uvedené v SPJ v naprosté většině případů potvrzují znalost příslušných nářečních lexémů v 60. až 80. letech 20. stol. Např. v SPJ pro Budilov na Vimpersku je u jména pole *Pod sosny* zapsáno vysvětlení, že pole se nachází „pod borovým lesem, kterému se v lidové mluvě říká sosnový“ a že „borovice je sosna“. Obdobně je v SPJ pro Přeštice u jména pole *U chvojí* zaznamenáno, že *chvoj* je borovice. Autor SPJ pro Měcholupy na Nepomucku u jména lesa *Chvojí* vysvětluje: „U nás se říká borovicím chvoj, chvojka, chvojový les, porostlina chvojová.“ Někteří informátoři dokládají znalost více nářečních výrazů: „borovice, lidově sosna a chvůje“ (louky *U chvojinky*; Nový Jáchymov na Křivoklátsku).

Zatímco výraz *sosna* byl v době sběru anoikonym znám i v oblastech, které nespadají do nářečního areálu tohoto apelativa, jiná byla situace u výrazů od základu *chvoj-*. V oblastech nacházejících se mimo jejich apelativní areál někteří autoři SPJ příslušný nářeční výraz buď neznali vůbec, nebo pouze věděli, že nějak souvisí s lesem (ale nikoliv přímo s borovicí). Např. u jména pole *Za chvojí* autor SPJ pro Čejetice na Strakonicku uvádí: „Původ jména neznám.“ U názvu pole a lesa *Chvojina* v obci Dědovice na Písecku je zase vágně uvedeno, že jméno má nějaký „vztah k lesu“. Jednou byl zaznamenán i mylný výklad: V SPJ pro Kladno u anoikonyma *U tří chvojí* autor uvedl, že jméno (blíže nespecifikovaného objektu) vzniklo „podle dřívějšího smrkového [sic!] lesa“. Tento omyl zřejmě souvisí s tím, že Kladno leží mimo apelativní areál označení borovice od základu *chvoj-* a v době soupisu význam lexému *chvoj*/*chvoje* již v dané lokalitě nebyl znám. Existence pomístního jména *U tří chvojí* však svědčí o tom, že daný výraz se dříve vyskytoval i v této oblasti.

Celkově však můžeme konstatovat, že znalost příslušných nářečních lexémů byla ve zkoumaném anoikonymickém materiálu vysoká, s čímž patrně souvisí též skutečnost, že zde nebyla zachycena tendence nahrazovat ve jménech příslušné nářeční výrazy známějším apelativem *borovice*. Doložen je jen jediný případ vzniku paralelního názvu s výrazem *borovice*, a to u jména studánky *Pod chvojí* ve Staré Huti na Dobříšsku, která má též (zřejmě novější) název *Borovička*.

5. Závěr

Ve zkoumaném materiálu bylo zachyceno téměř 1 750 anoikonym motivovaných výskytem stromů botanického rodu *Pinus*, z nichž výrazně nejfrekventovanější jsou pomístní jména vycházející z apelativa *borovice* a jeho derivátů (69 %), která se nacházejí především ve středních, východních a severovýchodních Čechách (v anoikonymii na jihu středních Čech se vyskytuje varianta *borovka*). Pomístní jména obsahující výraz *sosna* nebo jeho deriváty (19 %) najdeme v jižní polovině Čech, anoikonyma vycházející z apelativ od základu *chvoj-* (12 %) se vyskytují v západních a jihozápadních Čechách. Zkoumaná pomístní jména do velké míry potvrzují výsledky nářečního výzkumu, ale zároveň dokládají starší vývojový stav územní diferenciace zkoumaných nářečních výrazů. Ten charakterizuje především původně větší územní rozšíření lexémů *sosna* (směrem na sever, severovýchod i severozápad) a *chvůje* (směrem na východ a jihovýchod). Oba výrazy jsou v některých lokalitách doloženy pouze v anoikonymii. Výzkum potvrzuje postupný ústup těchto lexémů z užívání a jejich nahrazování „agresivnějším“ výrazem *borovice*, podpořené jeho existencí ve spisovném jazyce.

Studie vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092. Práce používá také nástroje, které poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAHCZ (https://lindat.cz) podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (projekt č. LM2023062).

PRAMENY A LITERATURA

Abecední generální katalog pomístních jmen z území Čech. Oddělení onomastiky Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., v Praze.

BALHAR, J. – JANČÁK, P. (eds.) (1997): *Český jazykový atlas. II. díl*. Praha: Academia.

BALHAR, J. (ed.) (2005): *Český jazykový atlas. V. díl*. Praha: Academia.

BENEŠ, J. (1970): *O českých příjmeních. Rejstříky*. Praha: Academia.

Borovice. *Wikipedie. Otevřená encyklopedie* [online]. <https://cs.wikipedia.org/wiki/Borovice> cit. 2025-02-02.

Česko-německý slovník Fr. Št. Kotta [online] <http://kott.ujc.cas.cz/> cit. 2025-03-05.

ESSČ: *Elektronický slovník staré češtiny* [online] <http://vokabular.ujc.cas.cz> cit. 2025-03-05.

HARVALÍK, M. (2004): *Synchronní a diachronní aspekty české onymie*. Praha: Academia.

HEJNÝ, S. – SLAVÍK, B. (eds.) (1997): *Květena České republiky I*. 2. vyd. Praha: Academia.

MACHEK, V. (1954): *Česká a slovenská jména rostlin*. Praha: Nakladatelství ČSAV.

MATÚŠOVÁ, J. et al. (2006): *Slovník pomístních jmen v Čechách II, B–Bau*. Praha: Academia.

MATÚŠOVÁ, J. et al. (2008): *Slovník pomístních jmen v Čechách IV, Bíg–Bož*. Praha: Academia.

OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. et al. (1995): *Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, hor, vod a cest*. Praha: Academia.

Pravidla českého pravopisu (1993): Praha: Academia.

PSJČ: *Příruční slovník jazyka českého* (1935–1957) [online] <https://psjc.ujc.cas.cz/search.php> cit. 2025-03-02.

SPJ: *Soupisy pomístních jmen z území Čech zpracované v letech 1963–1980*. Oddělení onomastiky Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., v Praze.

SSJČ: *Slovník spisovného jazyka českého* [online] <https://ssjc.ujc.cas.cz> cit. 2025-03-02.

SVOBODA, J. et al. (1973): Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 14/1, s. 9–280.

ŠRÁMEK, R. (1981): Areál onymický a areál dialektový. In: Breza, E. (ed.), *Nazewnictwo obszarów językowo mieszannych: Księga referatów międzynar. konferencji onomastycznej w Gdańsku 25–27 października 1977, Wroclaw – Kraków – Warszawa – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk*, s. 157–166.

ŠRÁMEK, R. (1991): Apelativní a propriální areál (na příkladě českých apelativ *bor-*, *sosn-* a anoikonym *Bor-*, *Sosn-*). In: Gajda, S. (ed.), *Zeszyty Naukowe Wyższej SzkołyPedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu*. Opole: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 291–299.

ŠRÁMEK, R. (1999): *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita.

ZIRHUTOVÁ, M. (2023): Modřín v pomístních jménech v Čechách. In: L. Janovec et al. (eds.), *Propria a apelativa – aktuální otázky II / Proper Names and Common Nouns – Current Issues II*. Praha – Liberec: Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická – Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta – Ústav jazyk český AV ČR, v. v. i., 2023, s. 23–38.

ZIRHUTOVÁ, M. (v tisku): Zpívající lípa a Ženatý dub. Příspěvek ke studiu vlastních jmen stromů. In: L. Janovec et al. (eds.), *Propria a apelativa – aktuální otázky III / Proper Names and Common Nouns – Current Issues III*. Praha – Liberec: Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická – Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta – Ústav jazyk český AV ČR, v. v. i.

Martina Zirhutová
ORCID: 0000-0002-3335-5903
zirhutova@ujc.cas.cz
odd. onomastiky
ÚJČ AV ČR, v. v. i.
Valentinská 91/1
110 00 Praha 1

Tento článek je volně přístupný na základě licence *Creative Commons Uveďte původ 4.0 Mezinárodní veřejná licence*, která umožňuje používání, šíření a reprodukci článku za podmínky, že původní článek bude řádně citován. Licenční podmínky jsou dostupné zde: https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.cs.

This is an open access article under the terms of the *Creative Commons Attribution 4.0 International Public License*, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original article is properly cited. The license terms are available here: https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.